

СУТНІСТЬ ТА ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА В РАМКАХ СУЧАСНОЇ ПАРАДИГМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

ESSENCE AND NOTION OF THE ADMINISTRATIVE LEGAL PROCEEDINGS IN THE FRAMEWORK OF THE MODERN PARADIGM OF ADMINISTRATIVE LAW

Сеньків О.І.,

*кандидат юридичних наук,
адвокат*

Національної асоціації адвокатів України

Автор розмірковує над проблемами визначення сутності та формулювання поняття адміністративного судочинства на сучасному етапі розвитку науки адміністративного права України. Основну увагу приділяє аналізу процесуального законодавства. Вважає, що в цілях уніфікації процедур здійснення правосуддя загальними і спеціалізованими судами визначення поняття адміністративного судочинства, яке міститься в Кодексі адміністративного судочинства України, слід уніфікувати з понятійно-категоріальним апаратом, що застосовується у законодавстві про інші види судочинства України.

Ключові слова: адміністративне судочинство, сутність, поняття, уніфікація процедур здійснення правосуддя.

Автор размышляет над проблемами определения сущности и формулирования понятия административного судопроизводства на современном этапе развития науки административного права Украины. Основное внимание уделяет анализу процессуального законодательства. Считает, что в целях унификации процедур осуществления правосудия общими и специализированными судами определение понятия административного судопроизводства, которое содержится в Кодексе административного судопроизводства Украины, следует унифицировать с понятийно-категориальным аппаратом, который применяется в законодательстве о других видах судопроизводства Украины.

Ключевые слова: административное судопроизводство, сущность, понятие, унификация процедур осуществления правосудия.

The author reflects on the problems of determining the essence and formulating the notion of administrative legal proceedings at the present stage of development of science of administrative law of Ukraine. The focus is mainly made on the procedural law analysis. He considers that, in order to unify the procedures for administration of justice by general and specialized courts, the definition of administrative legal proceedings, contained in the Code of Administrative Legal Proceedings of Ukraine, should be unified with the conceptual and categorical apparatus, used in the legislation on other types of legal proceedings in Ukraine.

Key words: administrative legal proceedings, essence, notion, unification of the procedures for administration of justice.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Конституція України гарантує право особи на судове оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів публічної влади (ст. 55) [1]. Адміністративне судочинство, без перебільшення, можна вважати основним засобом захисту прав та інтересів фізичних і юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Цей захист повинен відбуватися «... шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду справ» [2] (ч. 1 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України, надалі – КАС України). Порядок здійснення адміністративного судочинства визначається нормами КАС України (ст. 1), який є основним законодавчим актом щодо правосуддя в адміністративних справах.

Попри очевидні позитиви, викликані прийняттям КАС України у 2005 році, зокрема початок роботи адміністративних судів як окремої, самостійної ланки в системі судів України та встановлення спеціального порядку розгляду публічно-правових спорів, зумовленого їх специфікою, на жаль, мають місце й деякі негативи, породжені, серед іншого, також

введенням в дію цього кодексу. Ми маємо на увазі відсутність належної єдності в судових процедурах, тобто в процесуальних законах, які регулюють порядок розгляду спорів, зумовлену певною мірою, прийняттям КАС України та посилену цим роз'єднаність судової практики. Вказана проблема включає також часткову неузгодженість між понятійно-категоріальними апаратами, що застосовуються в адміністративному судочинстві та в інших видах судочинства України. Це стосується навіть формулювання понять «судочинство» і «процес», наведених у п. 4 і п. 5 ч. 1 ст. 3 КАС України [2].

У той же час, на думку В. Онопенка, в цілях завершення судової реформи в Україні слід «... подолати роз'єднаність судової влади, а також уніфікувати процедури здійснення правосуддя загальними та спеціалізованими судами» [3].

Очевидно, що уніфікація процедур здійснення правосуддя загальними і спеціалізованими судами буде неповною і неналежною без уніфікації термінології, яка використовується в цих процедурах.

Єдність судової практики і єдині засади організації та діяльності судів, що включають принципи верховенства права, юридичної визначеності та право

на справедливий суд, визнаються одними з основних засобів забезпечення єдності усієї системи судів загальної юрисдикції України (ч. 4 ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [4].

Забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд визначено однією з головних цілей судової реформи в Україні (п. 3 р. 3 Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020») [5]. Однак недостатній рівень єдності та послідовності судової практики трактується як перешкода для забезпечення права на справедливий суд, в цілях усунення якої пропонується виправити недоліки процесуального законодавства [6; 7]. Слід наголосити, що принцип верховенства права передбачає юридичну визначеність, тобто ясність і недвозначність правової норми, що забезпечує її однакове застосування та виключає необмеженість її трактування у правозастосовній практиці (п. 4.1 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 22.12.2010 р. № 23-рп/2010, надалі – КСУ) [8].

Виходячи з викладених доводів, проблема визначення сутності та формулювання поняття судочинства в науці адміністративного права України в аспекті уніфікації термінології в різних видах судового провадження на сучасному етапі є актуальною, має значну наукову цінність і велике практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена означена стаття. Сучасні дослідження, присвячені проблемам адміністративного судочинства в межах пострадянської вітчизняної юридичної науки, відзначаються широким спектром спрямованості та різноманітністю поглядів. Дослідженню цих питань присвячені праці багатьох представників науки адміністративного права і процесу (Авер'янов В.Б., Битяк Ю.П., Селіванов А.О., Колпаков В.К., Пасенюк О.М., Бевзенко В.М., Коліушко І.Б., Комзюк А.Т., Педько Ю.С., Кузьменко О.В., Бринцев В.Д., Руденко А.В., Куйбіда Р.О., Матвійчук В.К., Тищенко М.М., Кобилянський М.Г., Демченко В.К.). Проте зазначені вчені займалися, переважно, аналізом співвідношення між адміністративними юстицією, процесом і судочинством, вивченням завдань і проваджень адміністративного судочинства.

На даний час аналіз проблем формулювання поняття адміністративного судочинства в аспекті уніфікації термінології, яка застосовується в адміністративному судочинстві та в інших видах судочинства України, залишається поза належною увагою вітчизняних вчених і не знайшов комплексного відображення в науковій літературі.

Мета статті. Багатоманітність наукових підходів щодо визначення сутності та формулювання поняття адміністративного судочинства закономірно зумовлює необхідність його уточнення і приведення у відповідність до єдиних засад організації та діяльності судових органів на основі принципу юридичної визначеності, в цілях подолання роз'єднаності судової влади, а також забезпечення уніфікації процедур здійснення правосуддя загальними та спеціалізованими

судами згідно з європейськими стандартами. Опрацювання цієї проблематики є метою даної статті.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У процесуальному законодавстві України донедавна ще не було визначення поняття «судочинство». Як зазначає А.О. Селіванов щодо КАС України, «...назва Кодексу відображає теоретико-правову концепцію, що активно розвивалася протягом останнього десятиріччя щодо адміністративного процесу як складного явища. Йдеться про наявні у ньому складові: адміністративне судочинство, адміністративне провадження (за складами адміністративних правопорушень) та адміністративно-процедурний (процесуальний) розгляд справ [9]».

Проте серед вчених-адміністративістів не існує єдиної думки щодо змісту поняття «адміністративне судочинство». Узагальнивши найбільш поширені позиції з цього приводу, на нашу думку, їх можна розділити на три основні напрями:

- адміністративне судочинство як система принципів та норм, які зумовлюють і регламентують порядок розгляду судом справ щодо публічно-правових спорів: у поглядах А.О. Селіванова [9];

- адміністративне судочинство як діяльність судових органів щодо відправлення правосуддя у сфері управлінської діяльності: у поглядах А.Т. Комзюка [10, с. 49], Ю.С. Педька [11, с. 45], Д.В. Роженко [12, с. 834];

- адміністративне судочинство як процесуальний порядок (форма) розгляду спорів судом, які виникають в управлінській сфері: у поглядах М.Г. Кобилянського, В.К. Демченко [13, с. 65], А.В. Руденка [14, с. 14], В.К. Матвійчука [15, с. 50].

У чинному КАС України закріплено значення терміна «адміністративне судочинство», яке найбільше відповідає другій за рахунком доктрині з числа наведених.

Окрім цього, у КАС України розмежовуються терміни «адміністративне судочинство» і «адміністративний процес». Зокрема, «адміністративне судочинство» трактується як «...діяльність адміністративних судів щодо розгляду і вирішення адміністративних справ у порядку, встановленому цим Кодексом» [2] (п. 4 ч. 1 ст. 3). Терміном «адміністративний процес» позначають «...правовідносини, що складаються під час здійснення адміністративного судочинства» [2] (п. 5 ч. 1 ст. 3).

Зі змісту наведених понять вбачається, що процесуальна діяльність суду щодо розгляду і вирішення адміністративної справи є смисловим виразом терміна «адміністративне судочинство», а правовідносини, що виникають між усіма їх суб'єктами (судом, учасниками процесу) під час здійснення судом цієї діяльності, та змістом яких є процесуальні права і обов'язки, – вираженням терміна «адміністративний процес».

Співвідношення між системами діяльності та правовідносин абстрактно можна уявити як «форму» та «зміст» судового провадження. У даному випадку «зміст» цього явища виражатиметься у сукупності

можливостей і необхідностей щодо вчинення (невчинення) певних процесуальних дій, а «форма» – у зовнішньому їх прояві та внутрішніх структурних зв'язках. Тому логічний обсяг поняття, до якого включають діяльність, не може істотно відрізнятись від обсягу того поняття, що охоплює правовідносини (права і обов'язки). В іншому випадку, у теоретичному вимірі, фактична діяльність буде відірваною від свого ідеального образу, або абстрактна основа цієї діяльності залишиться уявною, тобто нереалізованою на практиці. Як наслідок, обсяг вказаного у ст. 3 КАС України [2] поняття, що виражає правовідносини всіх суб'єктів, задіяних у судовому провадженні, у формально-логічному аспекті має бути рівнозначним обсягу вказаного у тій же статті поняття, що розкриває діяльність цих суб'єктів, оскільки внаслідок її вчинення реалізуються вказані правовідносини.

Проте порівняльний аналіз їх значення дає підстави стверджувати, що система процесуальної діяльності учасників процесу не охоплюється жодним з них. На понятійному рівні ця діяльність фактично «випала» з обсягу смислового вираження наведених у вказаній статті понять.

Інші положення КАС України також не містять окремого терміна для позначення процесуальної діяльності учасників процесу, до яких належать сторони, треті особи, їх представники, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач (ст.ст. 47, 62) [2].

Зі змісту абз. 1 ч. 1 ст. 3 («Визначення понять») розділу I («Загальні положення») КАС України, у якому вказано, що «...у цьому Кодексі наведені нижче терміни вживаються в такому значенні» [2], вбачається, що трактування терміна «адміністративне судочинство», вказаного у ній, повинно бути загальним для усіх інших статей цього Кодексу, і його недопустимо вживати в інших значеннях. В іншому випадку поняття будуть неспівмірними, оскільки відрізнятимуться за обсягом та/або змістом, що ускладнюватиме використання термінології. Ця неузгодженість понять буде також нелегітимною, оскільки засвідчуватиме використання термінології у значенні, яке суперечить її нормативно встановленому зразку.

Проте саме неоднакові за співмірністю значення терміну «адміністративне судочинство» вживаються в різних положеннях КАС України [2], що викликає сумнів в правильності смислового визначення цього поняття, вміщеного у ст. 3 вказаного Кодексу. Зокрема, у ч. 1 ст. 48 КАС України адміністративну процесуальну правоздатність осіб, які беруть участь у справі, визначено як «...здатність мати процесуальні права та обов'язки в адміністративному судочинстві» [2], у ч. 3 ст. 68 КАС України зазначено, що «...перекладач має право відмовитися від участі в адміністративному судочинстві» [2]. Однак за логікою п. 4 ч. 1 ст. 3 КАС України [35] термін «адміністративне судочинство» мав би охоплювати лише діяльність суду, а не вказаних учасників процесу.

Якщо провести структурний аналіз багатьох інших понять, прямо чи опосередковано визначених у

КАС України [2], що пов'язані з терміном «судочинство», то виявляється, що ці поняття теж є неспівмірними, оскільки їх визначаючі поняття (структурний елемент поняття, що містить його зміст) за обсягом є ширшим від визначуваних понять (елемента поняття, у якому сформульовано явище, що з'ясується), оскільки охоплюють не лише діяльність суду, але й учасників процесу. В науці логіка це вважається формально-логічною помилкою у розкритті змісту понять [16, с. 46] – наприклад, при порівнянні назви КАС України [2] і його призначення (ст. 1), принципів судочинства і їхнього змісту (ст.ст. 7, 10–12), мови судочинства і сфери її поширення (ст. 15), організації судочинства і його системи (розділ II і вміщені у ньому статті) тощо.

Описана ситуація вказує на те, що визначене у КАС України [2] поняття «адміністративне судочинство» (процесуальні дії суду) є неспівмірним, оскільки не охоплює процесуальні дії всіх суб'єктів, задіяних у судочинстві, у тому числі учасників процесу.

Слід звернути увагу, що в інших юридично-процесуальних науках поняття «судочинство» охоплює не лише процесуальні дії учасників процесу (фізичних і юридичних осіб, їх службових осіб), але й правовідносини між ними і судом.

Таким чином, у досліджуваному питанні має місце правова невизначеність, що відповідно суперечить конституційному принципу верховенства права, складовою якого є, зокрема, правова визначеність.

Згідно з позицією М.М. Михеєнка, яка, на нашу думку, належить до числа найбільш поширеного підходу стосовно зазначеного питання, зміст кримінального судочинства вбачається «...у врегульованій нормами ...права діяльності ...суду, ...громадян, посадових осіб, установ, підприємств ...які залучені до сфери кримінально-процесуальної діяльності в якості її учасників, а також у системі правовідносин, що виникають у перебігу цієї діяльності» [17, с. 11]. Цю позицію поділяють В.Т. Нор і В.П. Шибіко [17, с. 11], В.Г. Гончаренко і В.Т. Малярєнко [18, с. 7].

Серед представників науки цивільного процесу найбільш популярною є аналогічна концепція, згідно з якою поняття «цивільне судочинство», наприклад, у варіанті, сформульованому М.Й. Штефаном, розглядають як «...врегульований нормами ...права порядок провадження в цивільних справах, що визначається системою ...процесуальних прав і обов'язків суду ...учасників процесу, а також процесуальних дій, котрими зазначені права і обов'язки реалізуються» [19, с. 18]. Подібними є погляди Я.Л. Штутіна [20, с. 4] і Є.Г. Пушкаря [21, с. 3, 10, 12].

Варто відзначити, що у кожній з наведених наук поняття «судочинство» і «процес» переважно є тотожними. Зокрема, за твердженням Я.Л. Штутіна, «...судове провадження у цивільних справах прийнято називати цивільним судочинством або цивільним процесом» [20, с. 4]. В.Г. Гончаренко зазначає, що «...Поняття «провадження у кримінальних справах» за своїм змістом тотожне поняттям «кримінальний процес» і «кримінальне судочинство»

[18, с. 7]. Це зумовлено подібним лексичним значенням цих термінів щодо правосуддя і бажанням уникнути практично недоцільних суперечок з приводу їхнього розмежування.

Конституційний Суд України також включає до поняття «судочинство» процесуальні дії як суду, так і учасників процесу, а також правові відносини між ними. Так, у його правових позиціях вказано, що: «... види судочинства є процесуальними формами правосуддя та охоплюють порядок звернення до суду, процедуру розгляду судом справи та ухвалення судового рішення» [22] (абз. 3 п. 5.1. мотивувальної частини рішення КСУ від 22.04.2008 року № 8-рп/2008); «... Кримінальне судочинство – це врегульований нормами ... порядок діяльності ... суду ... а також діяльність інших учасників кримінального процесу» [23] (абз. 4 п. 4.2. мотивувальної частини рішення КСУ від 23.05.2001 р. № 6-рп/2001).

Знаково, що у ч. 2 ст. 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» вказано: «...Судову владу реалізують професійні судді ... шляхом здійснення правосуддя в рамках відповідних судових процедур» [4]. Значення терміна «процедура» – порядок діяльності [24, с. 997]. У свою чергу, термін «порядок» означає, серед іншого, спосіб виконання чого-небудь [24, с. 888].

Аналіз положень КАС України дає нам підстави стверджувати, що суд не може розглянути справу у спосіб (порядок) інший, аніж на засадах змагальності та диспозитивності (ст. 7 КАС України), що передбачає виклик (залучення) учасників процесу і вчинення ними певних процесуальних дій (ст.ст. 49, 122) [2].

Варто наголосити, що в природничій концепції права правосуддя вважається правосуддям (natural justice) за умови дотримання, серед іншого, й вказаних принципів [25, с. 31]. Тому процесуальна діяльність суду і учасників процесу є нерозривно взаємозв'язаною, складає в сукупності єдину систему, яка охоплюється спільним порядком провадження у справі.

Узагальнюючи викладене, можна аргументовано дійти до висновку, що адміністративне судочинство слід розглядати як процесуальну форму (порядок) здійснення правосуддя в адміністративних справах, яка охоплює систему процесуальних дій суду і учасників процесу, а також правовідносини, на реалізацію яких ці дії спрямовані.

Чинне законодавство України не містить визначення поняття «процесуальна форма здійснення правосуддя». Серед вчених-адміністративістів це питання також належно не розглядалося. Традиційно виділяється явище «форми державного управління», яке визначають як «...зовнішній вияв конкретних дій» (Ф.Д. Фіночко) суб'єкта влади [26, с. 120]. Така концепція ґрунтується на трактуванні категорії форми як «...зовнішнього вираження змісту» [27, с. 208].

Проте терміном «форма» позначають не лише діалектичну єдність та взаємозв'язок форми і змісту явища, але й «...спосіб здійснення, встановлений порядок у будь-якій справі» [24, с. 1328]. Саме це, останнє з наведених, значення терміна «форма», на

нашу думку, найбільш повно відповідає згаданим положенням законодавства України про судові процедури, правовим позиціям Конституційного Суду України, а також узгоджується з доктринами, поширеними з цього приводу в інших юридично-процесуальних науках.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Враховуючи викладене, адміністративне судочинство доцільно визначити як *встановлений КАС України порядок розгляду і вирішення адміністративними судами адміністративних справ, що охоплює систему пов'язаних з ним процесуальних дій та правовідносин (прав і обов'язків) суду і учасників процесу.*

Запропоноване формулювання поняття адміністративного судочинства, на нашу думку, в повній мірі відповідає актуальним для сучасної парадигми адміністративного права завданням щодо уніфікації процедури здійснення правосуддя загальними і спеціалізованими судами, усунення на засадах юридичної визначеності невідповідності між понятійно-категоріальними апаратами, що застосовуються в адміністративному судочинстві та в інших видах судочинства України, а також подолання роз'єднаності судової влади.

У зв'язку з наведеним вважаємо також недостатньо обґрунтованим та практично недоцільним виділення «...правовідносин, що складаються під час здійснення адміністративного судочинства» [2], в окреме поняття «адміністративний процес» (п. 5 ч. 1 ст. 3 КАС України), адже його нормативно-встановлений зміст, на нашу думку, охоплюється запропонованим нами науково-обґрунтованим поняттям «адміністративне судочинство». Варто наголосити, що в інших видах судочинства та відповідних їм процесуальних науках поняття «процес» ототожнюється з поняттям «судочинство», про що зазначалось вище.

На нашу думку, проведений вище аналіз сутності та поняття адміністративного судочинства засвідчує, що на даний час має місце відсутність належної єдності в судових процедурах здійснення правосуддя загальними та спеціалізованими судами України, що зумовлено, серед іншого, невідповідністю між понятійно-категоріальними апаратами, що застосовуються в адміністративному судочинстві та в інших видах національного судочинства. Це стосується навіть формулювання понять «судочинство» і «процес», наведених у п. 4 і п. 5 ч. 1 ст. 3 КАС України [2], які є відмінними від формулювань цих понять, що поширені в судових процедурах інших видів судочинства та відповідних їм правових науках.

Тому з метою уніфікації термінології, що використовується у КАС України [2], з понятійно-категоріальним апаратом, що застосовується в інших видах судочинства при розкритті змісту поняття «адміністративне судочинство», доцільним буде викласти пункт 4 частини 1 статті 3 цього Кодексу (щодо поняття «адміністративне судочинство») у новій редакції відповідно до вище запропонованої нами дефініції, а пункт 5 частини 1 статті 3 (щодо поняття «адміністративний процес») – виключити. У такий

спосіб вдасться не лише досягти зазначених вище цілей, але й уникнути потреби вносити численні зміни до інших статей КАС України [2], де вживається термін «адміністративне судочинство» у значеннях інших, ніж встановлено у статті 3 цього кодексу.

Поряд з цим існуючий рівень концептуально-організаційних заходів щодо уніфікації процедур здійснення правосуддя загальними та спеціалізованими судами, а також наукового опрацювання цієї пробле-

матики показав, на нашу думку, відсутність достатнього теоретичного і організаційно-правового інструментарію для практичної уніфікації термінології, яка використовується у різних видах судочинства. Тому розробка проблем визначення сутності та формулювання поняття адміністративного судочинства в рамках сучасної парадигми адміністративного права у деталізованому вигляді продовжуватиметься, оскільки несе значну наукову та практичну цінність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.
2. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–36, № 37. – С. 446.
3. Онопенко В. Ми повинні подолати роз'єднаність судової влади / В. Онопенко. – Верховний Суд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/3adf2d0e52f68d76c2256c080037bac9/081ac57e77f4b4ebc22574e100423d5f?OpenDocument>.
4. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р. № 2453-VI у редакції Закону № 192-VIII від 12.02.2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 18, № 19–20. – С. 132.
5. Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена указом Президента України від 25.08.2015 р. № 501/2015, розділ 4, підрозділ 4 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 69. – С. 12. – Ст. 2257.
6. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», схвалена указом Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 4 – С. 8. – Ст. 67.
7. Стратегія розвитку судової системи в Україні на 2015–2020 роки, затверджена Радою суддів України 11.12.2014 р., Вступ, абз. 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://court.gov.ua/142663>.
8. Рішення Конституційного Суду України від 22.12.2010 р. № 23-рп/2010 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 101. – С. 128. – Ст. 3639.
9. Селіванов А.О. Адміністративне судочинство – новий інститут реалізації судової влади / А.О. Селіванов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/1F84B04D473311CEC32570BD00232346?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=1F84B04D473311CEC32570BD00232346&Count=500&>.
10. Комзюк А.Т. Адміністративний процес України : [навч. посіб.] / [А.Т. Комзюк, В.М. Бевзенко, Р.С. Мельник] – К. : Прецедент, 2007. – 531 с.
11. Педько Ю.С. Становлення адміністративної юстиції в Україні : [монографія] / Ю.С. Педько. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – 208 с.
12. Роженько Д.В. Поняття й ознаки адміністративного судочинства та місце у ньому письмового провадження / Д.В. Роженько // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 831–836 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2013-1/13rdvnp.pdf>.
13. Пасенюк О.М. Адміністративне судочинство України : [підручник] / [О.М. Пасенюк, О.Н. Панченко, Б.В. Авер'янов та ін.] ; за заг. ред. О.М. Пасенюка. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 672 с.
14. Руденко А.В. Адміністративне судочинство: становлення та здійснення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / А.В. Руденко. – Харків, 2006. – 20 с.
15. Матвійчук В.К. Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України : в 2 т. / В.К. Матвійчук, І.О. Хар ; за загал. ред. В.К. Матвійчука. – К. : КНТ, 2007. – Т. 1. – 2007. – 788 с.
16. Карамішева Н.В. Логіка : [навч. посібник для студ. гуманітарних факульт. універ.] / [Н.В. Карамішева, С.В. Бовтач]. – Львів : Вид-во Львівськ. ун-ту, 1996. – 193 с.
17. Михеєнко М.М. Кримінальний процес України : [підручник для студ. вищ. навч. закл.] / [М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко]. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.
18. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : в 2 ч. / [В.І. Бояров, Т.В. Варфоломеєва, І.В. Вернидубов та ін.] ; за заг. ред. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка. – [2-ге вид., перероб та доп.]. – К. : ФОРУМ, 2004. – Ч. 1. – 2004. – 493 с.
19. Штефан М.Й. Цивільний процес : [підручник для юрид. спец. вищих закл. освіти] / М.Й. Штефан. – К. : Ін Юре. – 1997. – 608 с.
20. Цивільний процесуальний кодекс Української РСР. Науково-практичний коментар / [І.А. Беленчук, І.С. Будзилович, М.М. Васильченко та ін.] ; під. ред. І.П. Кононенка. – К. : Вид-во політич. літ-ри України, 1973. – 496 с.
21. Пушкар Є.Г. Провадження в суді першої інстанції. Позовне провадження : тексти лекцій [для студ. юрид. фак.-тів] / Є.Г. Пушкар. – Львів : юр. фак. Львівського держ. ун-ту ім. Івана Франка, 1998. – 51 с.
22. Рішення Конституційного Суду України від 22 квітня 2008 року № 8-рп/2008 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 33. – С. 61. – Ст. 1102.
23. Рішення Конституційного Суду України від 23.05.2001 р. № 6-рп/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 22. – С. 89. – Ст. 1004.
24. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [авт.-уклад. і голов. ред. Т.В. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2004. – 1440 с.
25. Чечот Д.М. Административная юстиция (Теоретические проблемы) / Д.М. Чечот. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1973. – 133 с.
26. Битяк Ю.П. Адміністративне право України : [підручник для юрид. вузів і фак.] / [Ю.П. Битяк, В.В. Богуцький, В.М. Гаращук та ін.]. – Х. : Право, 2001. – 528 с.
27. Колпаков В.К. Адміністративне право України : [підручник] / В.К. Колпаков. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 736 с.